

Анатолій Седляр

кандидат історичних наук,

доцент кафедри

всесвітньої історії

Житомирського державного

університету імені Івана Франка

СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА МІСЦЕВОМУ НАСЕЛЕННЮ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ВОЛИНІ ТА ПОДІЛЛІ ПІДЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (ЛИПЕНЬ 1914 - ЛЮТИЙ 1917 РР.)

У статті розглядається соціальна допомога органів міського самоврядування Волинської та Подільської губерній населенню під час Першої світової війни (до Лютневої революції). Визначено основні напрямки діяльності муніципальних органів у соціальній сфері. Наведено приклади матеріальної допомоги органів самоврядування населенню міст.

Перша світова війна займає особливе місце в історичному процесі початку ХХ століття. Її хід та наслідки суттєво вплинули на розвиток багатьох країн світу, в тому числі - на українські землі, розділені між двома державами - Росією та Австро-Угорщиною. На кілька років вони стали ареною бойових дій. Цей період є окремою сторінкою української історії. Вивчення різних аспектів життя та діяльності українського населення під час Першої світової війни є актуальним завданням для історичної науки. Це зумовлює мету даного дослідження, яка полягає у визначенні ролі органів міського самоврядування у соціальній допомозі населенню міст Волині та Поділля під час війни.

Багато дослідників у різний час займалися вивченням подій Першої світової війни. Можна відзначити праці Б.Бернадського [1], О.Соловйова [11] та низку інших досліджень, де висвітлено різні аспекти життя населення Волинської і Подільської губерній у воєнні роки. Питання про допомогу державних та громадських органів місцевому населенню (в тому числі ~ і в роки війни) порушує Ф.Ступак [12, 13]. Однак проблема участі муніципальних органів в соціальній опіці населення під час Першої світової війни потребує подальшого вивчення.

Органи міського самоуправління розпочали роботу по допомозі населенню вже на початку війни. Після оголошення мобілізації, за вказівкою губернаторів, міські управи (у містах зі спрощеним громадським управлінням - старости) мали визначити кількість призваних до армії та особовий склад їхніх сімей [3, оп. 1, спр. 1131, арк. 1]. Для цього могли бути призначені особливі виконавчі комісії або особливі міські попечительства. В основу їх праці був покладений Закон „Про опіку нижніх військових чинів та їх сімейств" від 25 червня 1912 р.

У липні - на початку серпня відбулися позачергові засідання ряду міських дум, на яких були прийняті рішення про допомогу місцевому населенню. Зокрема, лубенські збори міських уповноважених обрали міське попечительство, в обов'язки якого покладалось „завідування справою опіки сімейств нижніх чинів" [5, оп.1, спр.12, арк.294-зв]. А Житомирська міська дума у липні 1914р. сформувала виконавчу комісію для визначення кількості членів сімей мобілізованих. До неї увійшли гласні думи, місцеві домовласники, завідувачі міськими училищами. Головою комісії було обрано гласного Михайла Скоковського [3, оп.1, спр.1131, арк.6,10].

Для координації дій, визначення напрямків опікунської роботи проводилися з'їзди представників органів міського самоврядування. Так, у вересні 1914 р. на нараді міських голів і старост Волинської губернії в Житомирі були визначені заходи, необхідні для задоволення невідкладних потреб населення міст, викликаних війною. Для вирішення цих проблем делегати постановили утворити при міських управах приватні товариства. Ці органи повинні були надавати допомогу сім'ям мобілізованих, оскільки державного утримання на той час не вистачало [2, оп.1, спр.1284,64-зв].

Головним завданням, яке стояло перед муніципальними органами, стала виплата щомісячного утримання членам сімей мобілізованих. З міст Волині вже на початку 1915 року в діючу армію було призвано: Володимира-Волинського-231 чол., Дубно — 130, Ізяслава - 55, Ковеля -350, Кременця - близько 600, Луцька - 316, Новограда-Волинського - 430, Овруча - 118, Острога - 115, Рівного - близько 600, Старокостянтинова - 106 осіб [11, с 38]. Відповідні суми заздалегідь вносилися в кошториси витрат. Встановлювався місячний харчовий пайок для однієї людини. Члени родини призваного нижнього військового чина мали отримувати на кожную особу не менше: 1 пуду 28 фунтів муки, 10 фунтів крупи, 4 фунтів солі, 1 фунту олії. Дітям до п'яти років видавалася половина вказаної кількості продуктів [6]. Цими розрахунками мали користуватися попечительства та комітети при визначенні грошового утримання солдатських сімей. Наприклад, для Житомира з вересня 1914 р. було визначено пайок на суму 2 крб. 57 к. [3. оп.1, спр. 1131, арк.42; 6]. З часом, за умов зростаючої дорожнечі, пайки збільшувалися і до вересня 1916 р. сума на його витрати становила 4 крб. 40

к [7].

Складність ситуації, зумовлена воєнним часом, поглиблювалася загальною бідністю муніципальних органів. Недостатня кількість коштів на розвиток міського господарства була проблемою, яка завжди стояла перед органами самоврядування. Велика частина прибутків йшла на утримання державних органів, поліції, військових частин. Після початку війни ці повинності з міст ніхто не знімав, навпаки, витрати ще більше зросли. Водночас необхідно було виділяти кошти на нові потреби, пов'язані з економічною кризою, яка виникла в ході війни. За таких умов ще більше скорочувалися так звані „необов'язкові" витрати - на освіту, благоустрій міст тощо. У зв'язку з цим міністр внутрішніх справ циркуляром від 31 липня 1914 р. наказав міським управлінням скоротити всі витрати по даних статтях або виключити їх взагалі з числа фінансування та закликав збільшити увагу сім'ям, члени яких служили у армії, догляду за пораненими, санітарним заходам, цінам на продукти першої необхідності [3, оп. 1, спр. 1131, арк.26-зв]. Виконуючи цю вказівку, міські думи змінювали призначення виділених коштів. Наприклад, в серпні 1914 р. Житомирська міська управа передала 45 крб. місцевому комітету швидкої допомоги бідним сім'ям запасних чинів, призваних на дійсну службу, з коштів, призначених для місцевого училища [3, оп.1, спр. 1131, арк.15]. У Старокостянтинові з позики на побудову артезіанських колодязів було взято 1000 крб. і направлено на утримання сім'ям мобілізованих [2, оп.1, спр. 1284, арк.69-зв] тощо.

Досить витратним було також й саме утримання попечительств та комісій, які займалися опікою солдатських родин. На початку 1917 р. міський голова Житомира змушений був просити губернатора клопотатися перед урядом про передачу утримання міського попечительства на державний рахунок [9].

У пошуках виходу зі складного становища органи міського самоуправління пропонували об'єднати зусилля для допомоги нужденним з приватною ініціативою. Вони закликали проводити виплати перш за все із сум, утворених від пожертвувань громадян. Міські асигнування мали б лише доповнювати ці кошти. Приватні пожертвування повинні були надходити через збір коштів за підписними листами, одноденні кружечні збори, влаштування спектаклів та концертів, організацію продажу на користь сімей мобілізованих різних листівок, буклетів, відкриток тощо [2. оп. 1, спр. 1284, арк.70]. Всі ці заходи організовувалися міським управлінням, а зібрані кошти передавалися для потреб бідного населення. Але, звичайно, їх було недостатньо. Тому основний тягар лягав на муніципальні скарбниці.

Однак, незважаючи на обмеженість коштів, органи управління міст продовжували розгортати роботу з допомоги населенню, хоча при цьому задовольнялися далеко не всі

потреби нужденних. Так, у Проскурові взимку 1915 р. міський комітет з питань організації виплат сім'ям мобілізованих постановив продовжувати виплачувати утримання родинам з дітьми і тим, хто не має житла. В той же час була обмежена допомога дружинам призваних до армії, які не мали дітей, та сім'ям, які прибули після мобілізації [15].

Крім загального утримання, родинам призваних надавалися кошти для перевезення дров. Це мало велике значення, тому що проблема з опаленням в багатьох містах, як наприклад, Житомира, була однією з найгостріших під час війни. Тому на ці заходи міська дума Житомира в 1916 р. витратила 3500 крб [3, оп.2доп., спр. 14, арк.57]. Але задовольнити всі потреби населення в паливі їй було не під силу. Тому на черговому засіданні думи у листопаді 1916р. було прийнято рішення про встановлення норми продажу дров -не більше 10 пудів у місяць на сім'ю. При цьому були відхилені пропозиції губернатора про продаж за дешевшою ціною, а також про безкоштовне перевезення дров родинам мобілізованих [8].

Намагаючись відшукати для солдатських сімей додаткові прибутки, міські управи проводили організацію громадської зайнятості. Наприклад, Луцька міська управа восени 1914 р. почала запис осіб, які бажали взяти участь у польових роботах у найближчих від міста садибах поміщиків та інших заможних людей. На початок вересня на ці роботи записалося більше 120 осіб [2, оп.1, спр.1284,арк.40-зв].

Помітне місце серед витрат міського управління займали пожертвування громадським благодійним організаціям. Балтська міська дума в травні 1915 р. передала Комітету княгинь Анастаси Миколаївни та Мілиці Миколаївни допомоги пораненим, хворим і одужуючим офіцерам та нижнім чинам 200 крб. [20]. Відразу після початку війни Житомирська міська дума призначила виплату місцевому Комітету швидкої допомоги родинам запасних нижніх чинів, призваних на війну 1000 крб., і постановила робити такі субсидії постійно по мірі вичерпання коштів з бюджету Комітету [3, оп.2доп., спр. 14, арк.55-зв]. Такі пожертвування вважалися почесним обов'язком і робилися досить часто.

Муніципальні органи, крім допомоги відповідним Комітетам, перераховували також кошти, або організували самі, спеціалізовані установи для колишніх солдат, постраждалих в ході боїв. Міські управи реєстрували інвалідів, які проживали на підвідомчих їм територіях, засновували для них притулки. Організувалися також спеціальні майстерні, де покалічені солдати могли працювати -шити одяг, взуття армії тощо [10, с 118]. На користь притулку для воїнів-ампутантів у Києві міська дума Летичева постановила щорічно передавати по 200 крб. [21], рівненська дума в березні 1915 р. передала 300 крб. [4, оп.1,спр.28, арк.64-зв]. Виділяли гроші й інші думи. Для влаштування на Поділлі притулку імені княжни Тетяни Миколаївни для жертв війни передавали кошти органи

управління міст цієї губернії [23].

Поряд з допомогою громадським організаціям стоїть ще одна галузь діяльності органи міського самоврядування займалися також підтримкою медичних установ. На початок вересня 1914 року в містах Волинської губернії: Житомир - виділялося по 1000 крб. в місяць на утримання 25 ліжок в лікарні Червоного Хреста; Новоград-Волинський і Володимир-Волинський - передано відповідно 720 і 300 крб. У інших містах, як, наприклад, Кременці, за сприяння Духовного відомства було облаштовано 60 місць для поранених, роздано 400 комплектів білизни, ковдр. У лікарнях Луцька - поставлено додатково 25 ліжок для поранених, Рівному - утворено 2 лазарета на 500 ліжок, організовано санітарний загін і харчовий пункт, Старокостянтинові - поставлено 15 ліжок, Володимирі-Волинському - утворено перев'язочний міський пункт [2, оп.1, спр. 1284, арк.70-зв, 71]. Звичайно, це була не надто велика допомога. Але міські управи робили все можливе, що на той час дозволяли їх бюджети. Тому на з'їзді міських голів Волинської губернії восени 1914 р. делегати констатували, що складне фінансове положення міст не дає можливості самостійно організувати догляд за пораненими і надавати їм систематичну медичну допомогу.

Для догляду за пораненими та їх розподілу по шпиталям в деяких містах утворювалися спеціальні узгоджувальні та евакуаційні комісії. Вони склалися з представників міського і земського самоуправління і діяли незалежно від губернських комітетів Всеросійського союзу міст. В листопаді 1914р. житомирська дума призначила двох гласних до місцевої комісії [3, оп. 1, спр. 1131, арк.56-зв, 57]. А восени цього ж року було відкрито довідкове бюро, в якому зберігалися дані про поранених солдатів. Міська управа перевела туди двох службовців зі своєї канцелярії та закупила меблі.

Допомагаючи військовим та їх родинам, міське самоуправління не забувало і про інші верстви населення. Для забезпечення належних умов їх життя, міські думи збільшували оплату праці службовцям, виплачували їм преміальні, оскільки з ходом війни все гострішою ставала проблема дорожнечі. Як правило, премії видавалися на свята - Різдво, Великдень, або були приурочені річниці певної визначної події. Наприклад, Летичівська міська дума організувала грошові виплати службовцям управи на Великдень в 1916 р. [22]. Крім одноразових допомог та збільшення заробітної плати, практикувалася також видача тимчасового утримання на певний період. Так, на початку червня 1916 р. проскурівська управа встановила утримання для міської пожежної команди - по 5 крб. кожному пожежнику в місяць до 1 січня наступного року [24]. В разі призову до армії службовців управи, утримання, рівне окладу (або половині окладу) продовжували сплачувати їхнім родинам [5, оп.1, спр. 12, арк.400].

Після зміни ситуації на фронті та наступу німецької та австро-угорської армій в низці

міст було розпочато евакуацію. Серед інших установ евакуювалися також органи міського управління. При цьому службовцям видавалися утримання. Наприклад, при евакуації дубенського міського управління влітку 1915 р. виїхали 6 службовців управи та 6 пожежних служителів. їм було видано заробітну плату за три місяці. Тим службовцям, які звільнялися, було видано місячний оклад, а службовцям міського начального училища - трьохмісячне жалування [5, оп. 1, спр. 13, арк.204].

Під час війни муніципальні органи продовжували виділяти кошти на громадську опіку - утримання нічліжних будинків для найбідніших, шкіл-майстерень, влаштування благодійних обідів тощо. Зокрема, у кошторисі витрат Рівного на 1915 р. виділялися гроші на нічліжний будинок Товариства допомоги бідним, благодійному товариству Лінас-Гацедек, на утримання ремісничих майстерень для дітей бідних мешканців міста [13, с 21].

Як і будь-коли, дуже важливо було не забувати про догляд за дітьми, позбавленими батьківської опіки. У лютому 1915 р. рівненська дума постановила організувати опіку над дітьми солдат та осіб, які прирівнюються до них, що загинули або втратили працездатність у військовий час [4, оп.1, спр.28, арк.34-зв]. У жовтні 1914 р. Житомирська міська дума, на прохання Товариства боротьби з дитячою смертністю, передала 200 крб. на влаштування притулку для немовлят. Після того, як влітку наступного року притулок було відкрито, дума призначила для нього щорічне утримання в 1200 крб [3, оп. 1, спр. 1135, арк.5,24; 4, оп.2доп, спр. 14, арк.44-зв].

Під час війни міське управління продовжувало оплачувати навчання найбідніших учнів в училищах. Наприклад, у 1914-1915 навчальному році Кам'янець-Подільська міська дума при технічному училищі ввела стипендію 30 крб. для дітей найбідніших міщан [17]. Луцька міська дума у грудні 1916 р. виділила 200 крб. на утворення чотирьох стипендій по 50 крб. для найбідніших дітей георгіївських кавалерів-корінних жителів міста. Дві з них вводилися при вищому міському начальному училищі для хлопців, і дві, при тому ж училищі - для дівчат. Стипендії призначалися педагогічною радою училища при погодженні з міською управою [2, оп.1, спр. 1584, арк.40].

Однією з важливих сфер діяльності муніципальних органів була підтримка в містах належного санітарного стану та запобігання епідеміям. За умов великої кількості поранених зростало значення наявності медичних установ у містах. Органи міського самоврядування порушували клопотання про відкриття шпиталів, приміщень для хворих з інфекційними захворюваннями тощо. Санітарно-виконавчі комісії розробляли заходи для оздоровлення міст. Наприклад, у березні 1915 р. комісія в Проскуріві вирішила відкрити безкоштовну міську амбулаторію для стаціонарних хворих, два бараки для інфекційних хворих, дезінфекційну камеру з ізоляційною квартирою, три безкоштовні чайні та їдальню безкоштовного

харчування нужденних [18].

Органи міського управління також організовували збір коштів, продукції та різних предметів для відправлення солдатам діючої армії. Часто такі подарунки надсилалися на свята - Різдво, Великдень тощо. Ось стандартний набір подарунків, які вінницька управа передавала солдатам на Великдень: 0,5 фунта ковбаси, 0,5 фунта сала, 0,5 фунта махорки, 5 листів папіросного паперу, 500 папірос, 3 коробки сірників, свічки, голки, нитки, гудзики, шпильки, гачки, дерев'яна ложка, 0,5 фунта цукерок, 0,5 фунта печива, 1 фунт цукру, чай, олівець, поштові листівки, поштовий папір і конверти, мило, крашанки [16].

Населення міст могло здавати гроші під час кружечних зборів, приносити їх, а також речі до управи, або лишати в призначених для цього місцях. Так, у Вінниці в лютому 1915 р., з дозволу губернатора, були встановлені спеціальні ящики для збору тютюну, папірос, сірників. Все зібране, по мірі надходження, відправлялося в діючу армію [14].

Органи міського самоуправління не забували також і про те, що війна є руйнівною не лише для Росії. Тому, час від часу, надсилалися кошти населенню Бельгії, постраждалому від війни [19; 3, оп. 1, спр. 1135, арк. 6; 5, оп. 1, спр. 12, арк. 515].

Отже, в роки Першої світової війни одним із найголовніших завдань, яке постало перед органами міського самоврядування, була соціальна допомога нужденним. Насамперед це стосувалося родин чоловіків, мобілізованих до армії, які лишилися без засобів для існування. Для них було організовано щомісячну виплату утримань. Крім того, вживалися заходи для полегшення життя солдатських родин. Надавалася допомога й іншому бідному міському населенню, зокрема в освітній галузі. Важливе місце в бюджетах міст займала допомога громадським організаціям. Для підтримки патріотичних почуттів міські управи відправляли подарунки до діючої армії. Разом з тим велику перешкоду в роботі муніципальних органів становила обмеженість коштів, які були в їхньому розпорядженні. Фінансова бідність не дозволяла міським думам завжди і своєчасно покращувати роботу в соціальній сфері.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- 1.Бернадський Б. Волинь у роки Першої світової війни: Дис.канд. іст. наук /07.00.01 - Історія України. Ін-т українознавства ім.І.Крип'якевича.- Луцьк, 1999.- 197 с.
- 2.Державний архів Волинської області. - Ф. 3: Луцька міська управа.
- 3.Державний архів Житомирської області. - Ф. 62; Житомирська міська управа.
- 4.Державний архів Рівненської області (далі ДАРО). - Ф. 165: Рівненська міська управа.
- 5.ДАРО. - Ф. 359: Лубенське міське громадське управління.

6. Жизнь Волини. -1916.-5 фев.
7. Там само.-1916.-21 сент.
8. Там само. -1916. - 25 нояб.
9. Там само. - 19]7.-25января.

10. Загребельна Н. Громадські гуманітарні організації в Україні в роки Першої світової війни: Дис. ... канд. іст. наук 07.00.01 - Історія України. Н-ний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. - К., 2004. - 244 с
11. Соловйов О. Економічне становище Волині в роки Першої світової війни // Науковий вісник ВДУ. Журнал Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Історія, Випуск 2. Луцьк, 1997.
12. Ступак Ф. Діяльність органів міського самоврядування в Житомирі у галузі суспільної опіки // Історія міст і сіл Великої Волині: Науковий збірник „Велика Волинь”: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. -Т.25. - 4.1 / Голов, ред. М.Ю.Костриця. - Житомир: ППМ ГКосенко, 2002. - 336 с
13. Ступак Ф. Соціальна робота в діяльності органів міського самоврядування: історичний досвід // Науковий збірник Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 6. Серія: історія: 36. наук, праць/Заг.ред. проф. П.С. Григорчука.-Вінниця,2003.-312с.
14. Юго-Западный край. -1915. - 24 фев.
15. Там само. -1915.-27 фев.
16. Там само. -1915.-5 мар.
17. Там само. -1915. -6 мар.
18. Там само. -1915. - 20 мар.
19. Там само. -1915. - 27 мар.
20. Там само.-1915.-9 мая.

Social aid of local authorities in Volyn and Podillya provinces in the period of the World War I (before the February Revolution) to the population is considered. The main directions of the municipal authorities 'es activity are specified. The examples of the local authorities 'es financial aid to the town i population are showed.